JÁMIYETLIK HÁM EKONOMIKALÍQ ILIMLER

Huqıqtanıw

ЖАСЛАР АРАСЫНДА ЖЫНАЯТШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛЫЎДА ҲУҚЫҚЫЙ САНА ҲӘМ ХУҚЫҚЫЙ МӘДЕНИЯТТЫ ЖЕТИЛИСТИРИЎ

А.Реймбаев – *ассистент оқытыўшы*

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: ёшлар, ҳуқуқ, жиноятчиликнинг олдини олиш, тажриба, одоб-аҳлоқ, тарбия, фармон, педагогика.
Ключевые слова: молодёжь, правоведение, предотвращение преступности, опыт, учтивость, воспитание, указ, педагогика.
Key words: youth, jurisprudence, prevention of crime, experience, courtesy, education, decree, Pedagogics.

Ҳәзирги күнде мәмлекетимиз Президенти тәрепинен елимизде Конституцияда беккемленген инсан ҳуқықлары ҳәм еркинликлериниң қорғалыўына кепиллик жаратыў ҳәм оны жетилистириў, нызам үстинлигин ҳәм суд-ҳуқық тараўын реформалаў бойынша жумыслар избе-излик пенен даўам етпекте. Елимизде соңғы ўақытларда жаслар арасында жынаятшылық ҳәм хуқықбузарлықтың алдын алыўға қаратылған кең көлемли илажлар өзиниң унамлы нәтийжелерин берип, бундай иллетлердиң азайыўына ерисилгени сыр емес. Конституциямызда жоқарыда айтып өтилген пуқаралардың ҳуқық ҳәм еркинликлеринен тысқары, олардың орынлаўы тийис болған миннетлери де белгиленген. Пуқараларымыз Тыйкарғы Нызам ҳәм нызамлар қағыйдаларын сақлаўға, басқа адамлардың ҳуқықларын, еркинликлерин, ар-намысын ҳәм қәдир-қымбатын ҳүрметлеўге, халқымыздың тарийхый, руўхый ҳәм мәдений мийрасларын сақлаўға, қоршап турған тәбийий орталыққа итибарлылық пенен қатнас жасаўға, нызам менен белгиленген салықларды ҳәм жергиликли жыйымларды төлеўге, белгиленген тәртипте әскерий ямаса альтернативалы хызметти өтеўге миннетли. Сондай-ақ, Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан Республикасын қорғаў ҳәр бир пуқараның Конституциялық миннети есапланады.

Ҳақыйқатында да, бул саладағы жумысларды еле де жанландырыў, пуқаралық жәмийетин қурыў процесинде халқымыздың хуқықый мәдениятын жетилистириўдиң жаңа механизмлерин кең ен жайдырыў, ҳәр бир жәмийетлик хуқықый қатнасықларда Конституция ҳәм Нызам үстинлигин тәмийинлеў, исбилерменлик жумысы субъектлерине нәтийжели юридикалық хызмет көрсетиў, олардың нызамлы мәплерин ҳәр тәреплеме қорғаў, ҳәр қандай бюрократиялық тосқынлықларға тыйым салыў, халқымыз арасында исбилерменлик санасын қәлиплестириўге қаратылған үгит-нәсият жумысларын жоқарғы басқышқа көтериў Әдиллик министрлигиниң тийкарғы ўазыйпасы ҳәм баслы мақсетлеринен болып есапланады.

Бүгинги күнде жәмийетте жаслар арасында хуқықый сананы қәлиплестириў ҳәм хуқықый мәдениятты жетилистириў мәмлекетимиз алдындағы тийкарғы ўазыйпалардың бири. Себеби, пуқаралық жәмийетине тән болған ең тийкарғы өлшемлерден бири — пуқаралардың хуқықый саўатлылығының өсиў дәрежеси болып есапланады. Сондай-ақ, пуқаралық жәмийетине тийисли болған белгилерден бири — халықтың мәмлекетимиз тәрепинен қабыл етилип атырған нызамлардан қаншелли дәрежеде хабардарлығы ҳәм усы нызамлар бойынша олардың ғәрезсиз қатнасы мәселеси болып есапланады. Сондай-ақ, Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 2012-жыл 23-июльдеги 226-санлы қарары менен тастыйықланған «Ҳуқықый үгит-нәсият ҳәм ағартыўшылық бойынша мәмлекетлик уйымлар жумысларын муўапықластырыў бойынша ведомстволар аралық Кеңеси ҳаққында»ғы Режеси қабыл етилди.

Ҳуқық қорғаў уйымлары системасын реформалаў, хуқықбузарлықларды ерте профилактикалаў ҳәм жынаятшылыққа қарсы гүресиў бойынша көрилген илажлар нәтийжесинде елимизде жынаятшылықтың улыўма көрсеткиши 15,7 процентке азайыўына ерисилди, 1,2 мың мәҳәлледе бирде-бир жынаят исслениўине жол қойылмады [1].

Ҳәзирги дәўирде, тийкарынан қәўипсизликке қәўип-қәтерлер ақыбетлерине қарсы гүресиў менен шекленген терроризмге ҳәм экстремизмге қарсы гүресиў бойынша илажларды әмелге асырыўға көзқараслар концептуаллық жақтан қайта көрип шығылды. Усы машқалаларды шешиўде, биринши гезекте, жаслардың ҳуқықый мәденияты менен руўхый дүньясын арттырыў арқалы адамлардың сана-сезими ушын гүресиў тийкарғы ўазыйпа етип белгиленди.

Өз тәғдирин Өзбекстан менен байланыстырған, елимиздиң абаданлығы жолында ҳадал ҳәм сап ҳүжданы менен мийнет етип атырған, өзлерине байланыслы болмаған жағдайларға бола пуқаралығы болмаған шахсқа айланып қалған пуқаралардың турмыслық әҳмийетли мәселелерин шешиўге айрықша итибар қаратылды. Өткен дәўирде 1243 шахс Өзбекстан Республикасы пуқаралығына қабыл етилди [1].

Өзбекстан Республикасында нызамшылықты жетилистириў, нызам үстемлигин тәмийинлеў жолында әмелге асырылып атырған барлық ис-илажлар инсаныйлық принциплерге тийкарланған. Инсан ҳуқықлары ҳәм еркинлигин тәмийинлеў, қәдир-қымбатын жоқары қойыў нызамшылығымызда биринши орында турады.

Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң инсаныйлық принциплерин белгилеп бериўши 7-статья-сында ислеген жынаятлары ушын шахсларға жаза таярлаўдағы мақсет — оларға азап бериў ямаса инсанның қәдир-қымбатын кемситиў емес. Керисинше, жынаят ислеген шахстың мораллық жақтан дүзелиўи ҳәм жаңа жынаятларға жол қоймаўы мақсетинде тийисли жуўмақлар шығарыўы ушын тәрбиялаў есапланады.

Үйрениўлер соны көрсетеди, судланған шахс, соның ишинде жаслар тәрепинен исленген жынаяттың социаллық қәўиплилик дәрежесине, оның өз қылмысынан шын кеўилден пушайман екенине, жынаят нәтийжесинде келтирилген материаллық зыянның қапланғанына, судланған шахсты минезлеўши мағлыўматларға, оның жасы, денсаўлық жағдайы, шаңарақлық аўҳалы, исленген жынаяттың қәўиплилик дәрежесине айрықша итибар қаратылды. Конституцияның қабыл етилиўи менен жәмийетлик ҳәм мәмлекет қурылысының барлық салаларындағы қатнасықларды, миллий нызамшылығымыздың бәрше тараўларын тәртипке салыўшы анық хуқықый системасы жаратылды.

Мәмлекетимизде әмелге асырылып атырған кең көлемли шөлкемлестириўшилик-хуқықый илажлар нәтийжесинде бүгинги күнде мәҳәлле дүньядағы теңсиз структураға айланды. Жәмийетлик тәртипти ҳәм қәўипсизликти тәмийинлеўде, хуқық-бузарлықлардың өз ўақтында алды алыныўында, мәҳәлле сақшысы менен биргеликте ҳәр ҳәптениң пийшемби күни илажлар өткерилмекте. Жыйын турғынларының жасаў жағдайынан хабар алыў, жаслар арасында жынаятшылықтың алдын алыў оғада әҳмийетли болып табылады. Ҳәзирги ўақытта халықтың хуқықый мәденияты өсип, олардың санасында нызамға болған ҳүрмети күшейди.

Әмелге асырылған жумыслар нәтийжесинде Өзбекстан Республикасы Президенти тәрепинен мәмлекетимиз тарийхында биринши мәрте 2700 судланған шахсқа кеширим бериў, соның ишинде, ислеген қылмысынан шын кеўилден пушайман болып жуўмақ шығарған ҳәм дурыс жолға кирген 956 шахсты жазаны өтеў колонияларынан азат етиў ҳаққында Пәрман қабыл етилди [2].

Жуўмақлап айтқанда, өсип киятырған жас әўладлардың ҳәр тәреплеме билимли, озық-ойлы болып камал табыўында, ана Ўатанға болған сүйиспеншилик сезимлерин арттырыў, сондай-ақ, жаслардың хуқықый жақтан саўатлылығын жетилистириў ҳәм олардың қәбилетлерин жүзеге шығарыў кешиктирип болмас ўазыйпа болып табылады.

Әдебиятлар

1. Романов Т. Мақсетимиз-халықтың сүйенишине айланыў. erkinkarakalpak.uz., 6-февраль 2018.
2. Өтеўлиев А. Судланғанларды кешириў: инсаныйлық принципин әмелге асырыўдың тийкарғы дерегиниң бири. erkinkarakalpak.uz., 31-декабрь 2017.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада ёшлар орасида жиноятчиликнинг олдини олишда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий тарбиянинг аҳамияти ҳақида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В статье речь идёт о роли правосознания и правового образования в борьбе с преступностью среди молодёжи.

SUMMARY

The article is devoted to the role of legal consciousness and legal education in the fight against crime among the youth.

"ҲУҚУҚИЙ КОМПЕТЕНТЛИК" ТУШУНЧАСИНИНГ НАЗАРИЙ ТАВСИФИ

Е.Тлеуов – *тадқикотчи*

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: ҳуқуқ, компетентлик, касбий компетентлик, ҳуқуқий компетентлик, "ҳуқуқий компетентлик" тушунчасининг назарий тавсифи.

Ключевые слова: право, компетентность, профессиональная компетентность, правовая компетентность, теоретическая характеристика понятия "правовая компетентность".

Key words: right, competence, professional competence, legal competence, theoretical definition of the notion "legal competence".

Ўтган асрнинг 60-йилларида етакчи хорижий давлатларда мутахассиснинг касбий компетентлигини ўрганишга жиддий эътибор қаратилган. Бу бевосита оммавий ахборот воситалари – кўплаб номларда газета, журналларнинг чоп этилиши, радио, телевидение, компьютер технологияларининг ривожланиши, муайян босма ўқув адабиётларининг йирик тиражларда нашр қилиниши билан боғлиқ. Ўзбекистонда глобал ахборотлашув ҳамда ҳуқуқий жамиятни барпо этиш шароитида бўлажак мутахассис сифатида талабаларда ҳам касбий компетентлик, шунингдек, ҳуқуқий компетентлик сифатларини шакллантириш янада долзарблик касб этмоқда.

Айни ўринда "компетенция", "компетентлик", "ҳуқуқий компетентлик" тушунчаларининг мазмунини англаб олиш талаб қилинади.

"Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да кўрсатилишича, лотин тилидан таржима қилинганда **"компетенция"** ("competere") тушунчаси луғавий жиҳатдан икки хил маънони англатади. Яъни: 1) муайян орган ёки мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларда белгиланган ваколатли доираси; ваколат; 2) шахснинг бирор-бир соҳадан хабардорлик, шу соҳани билиш даражаси [6:396]. Келтирилган таърифдан англанадики, биринчидан, муайян органлар ёки мансабдор шахслар ўз хизмат вазифаларини бажаришда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда белгиланган ваколатлари доирасидагина ҳаракат қилишлари мумкин. Уларнинг ўз ваколатларига кирмаган ҳаракатларни ташкил этиши, бошқа бир орган ёки мансабдор шахснинг ваколатлари доирасига кирадиган ҳуқуқ ва мажбуриятлардан фойдаланиши, улар номидан иш кўриши мумкин эмас ва бундай ҳаракат республика қонунчилиги асосларига кўра тақиқланади; иккинчидан, мутахассиснинг ўз касбий фаолияти асосларидан хабардорлиги, соҳани пухта билиши ҳам компетенция сифатида намоён бўлади. Иккинчи ҳолатда "компетенция" тушунчаси мутахассиснинг ўз соҳасини қанчалик билиши, унинг асосларидан хабардорлигини англатиш билан бирга, ўзлаштирилган назарий билимларни амалиётга қанчалик даражада самарали татбиқ эта олишини ҳам ифодалайди.

Муаллифлар жамоаси томонидан тайёрланган қўлланмада тиббиёт ходимлари мисолида ҳуқуқий компетенцияга қуйидагича таъриф берилади: ҳуқуқий компетентция – бу шахснинг жамиятнинг ҳуқуқий қадриятлари асосида шаклланган ва у томонидан ҳуқуқий билимлар, мижозларни ижтимоий-ҳуқуқий муҳофаза қилишни амалга оширишга қаратилган кўникма-малакалар тизимини қўллай олишга бўлган қобилияти ҳамда тайёрлигини ифодаловчи интеграл хусусият бўлиб, унда ҳуқуқий фаоллик, масъулиятлилик, коммуникативлик ва толерантлик каби муҳим касбий сифатлар намоён бўлади [2:4]. Мазкур таърифдан англанадики, "компетентлик" тушунчаси бир неча компетенциялар бирлигидан иборат бўлиб, шахснинг маълум фаолият (масалан, ижтимоий фаолият)ни, мутахассиснинг эса касбий фаолиятини қанчалик самарали ташкил эта олишини белгилаш учун хизмат қилади. Сўз тузилиши жиҳатидан ушбу тушунча муайян компетенцияларга эгаликни, яъни сифатни англатади. Бу ўринда тушунчанинг мазмунини луғавий жиҳатдан кўриб чиқамиз.

Компетентлик (ингл. "competence" – қобилият, лаёқат, лойиқ бўлмоқ, муносиб бўлмоқ) – назарий билимлардан амалий фаолиятда самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш. Мазмунига кўра компетентлик негизида касбий билим, кўникма, малакаларни ҳеч бир қийинчиликсиз амалиётда самарали, юқори даражада қўллай олишдан иборат ҳаракат ётади. Шу билан бирга компетентлик мутахассиснинг ўз ваколатлари доирасидаги вазифа, мажбуриятларни тўлақонли, сифатли, самарали бажариш қобилияти, касбий тайёргарлигининг даражаси саналади.

Мазкур тушунча дастлаб психология соҳасида тадқиқ этилган. Кейинчалик педагогик соҳасида бошқарув ва мутахассисларни тайёрлаш жараёнида унинг касбий фаолиятга тайёрлигини, уни самарали ташкил эта олиш лаёқатига эгалигини баҳолаш, замонавий ижтимоий ҳамда малакаий талаблардан келиб чиққан ҳолда касбий компетентликнинг даража кўрсаткичларини аниқлашга эътибор қаратила бошлади. Мутахассиснинг касбий тайёргарлиги "касбий компетентлик" тушунчаси орқали ифода этила бошланди. Ушбу масалани ўрганиш йўлда қатор тадқиқотлар амалга оширилди. Бу ўринда Э.М.Никитин, В.В.Нестеров, А.С.Белкин, В.Г.Воронцова, Г.Д.Воронцов, И.П.Подласый, М.Ҳ.Усмонбоева, А.К.Маркова, Б.Назарова, М.Е.Поляковалар томонидан олиб борилган тадқиқотларни қайд этиб ўтиш мумкин.

Фуқаролик жамиятини қуриш жараёнида, жамиятда кенг кўламли ижтимоийислоҳотлар амалга оширилаётган бир вазият шахс, жумладан, талабаларнинг ҳуқуқий компетентликка эга бўлиши масаласи ўзига хос долзарблик касб этади. Шу сабабли олий таълим муассасаларида талабаларнинг ҳуқуқий компетентлик сифатларига эга бўлишлари учун зарур педагогик шарт-шароитни яратиш тақозо этилади.

Айни ўринда ҳуқуқий компетентлик ва унинг негизида намоён бўладиган сифатлар тўғрисидаги тасаввурни ойдинлаштириб олиш мақсадга мувофиқдир.

М.Е.Полякова [3:14]нинг фикрига кўра, **ҳуқуқий компетентлик** – ҳуқуқий билимларни талаб этадиган масалаларни ҳал қилиш, шунингдек, касбий фаолиятда қўллашни тақозо этадиган яхлит билимлар саналса, О.А.Чудиновнинг фикрича, "давлат фаолиятини тартибга соладиган, бир-бирига муносабат нуқтаи назардан давлат ва фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари тўғрисидаги